

LITTERATUR

BEHANDLINGEN AV SVERIGES EKONOMISKA HISTORIA FÖR SKOLUNGDOM OCH UTLÄNDSK PUBLIK

Diskussionen av de ekonomiska företeelsernas plats i historieundervisningen och historievetandet har varit mycket nyttig. Men det är möjligt att den mindre borde ha gällt huruvida den ekonomiska historiens behandling varit *tillräcklig* än om den varit *tillfredsställande*. Utrymmet för ekonomisk-historiska ämnen i nyare läroböcker för svensk historia förefaller nämligen åtminstone mig ungefärligen motsvara vad man rimligtvis kan begära; men detta utrymme har icke fått sin rätta och än mindre sin bästa användning. För att belysa detta skall jag nu till en början sysselsätta mig med vad som allmänt betraktas såsom vår bästa historiska lärobok, Odhner—Westmans Lärobok i Fäderneslandets Historia för realskolan, vars 26:e upplaga utgavs år 1937 (308 sidor text, fränsett bilagor). Boken har över huvud taget stora förtjänster, och även den ekonomisk-historiska delen av innehållet är delvis värd oreserverat erkännande; men trots detta förefaller läroboken mig i viktiga hänseenden som en utpräglad exponent på de historiska läroböckernas brister i det nu ifrågakvarande hänseendet.

Själva upptakten till Odhner—Westmans lärobok är ovanligt lovande: »Vi behöva endast se oss omkring i vårt land, så måste vi fråga oss: När odlade man upp alla dessa åkrar, som nu bära oss skördar överallt i landet, och i vilka delar av riket började odlaren först sitt arbete? När byggde man städerna, och varför ha människorna flyttat samman för att bo så hopträngda i dem? Har man alltid haft fabriker i landet?» Om detta, på textens första sida angivna program hade tillämpats i den följande framställningen, så skulle vi ha fått en sammanhängande skildring av Sveriges ekonomiska och sociala utveckling fram till nutiden; detta ämne skulle då ha haft en självständig uppgift, sidoställt med den politiska historien; svenska folkets tillstånd skulle ha belysts likformigt och kontinuerligt alla perioder igenom, och urvalet av fakta skulle ha bestämts av hänsyn till deras betydelse på deras eget område, ej efter den roll de spelat i den politiska historien.

I full överensstämmelse med programmet befinner sig också ett i allmänhet lyckat, ganska fylligt kapitel, kallat En färd genom Sverige vid medeltidens slut (s. 60—66). Men det är betecknande för framställningssättets avigsidor, att denna teckning för medeltidens del saknar motsvarighet i fråga om alla följande perioder. Det behöves väl ej påpekas att man reste mer och ej mindre längre fram i tiden och att varje nytt århundrade erbjuder rikare material för

en sådan framställning. Genom en serie teckningar av samma slag skulle det nuvarande tillståndet ha stått historiskt förklarat, just så som programmet har åsyftat, medan framställningen av medeltiden nu hänger i luften.

Det förhåller sig på samma sätt med de i det följande insprängda kapitlen, särskilt så till vida att deras placering förefaller alldeles planlös. Så t. ex. framställs adelns liv på en dryg sida (s. 86 f.) under Johan III:s regering, böndernas däremot på Karl IX:s tid, alldeles som om icke adel och bönder hade levat vid varandras sida under bägge dessa regeringar. Uppgiften måste vara att visa de olika näringarnas och samhällsklassernas tillvaro och karaktär som delar av ett gemensamt helt, vilket nästan genomgående saknas för tiden efter medeltidens slut. Ibland tar sig denna planlöshet nästan oförklarliga uttryck. Så t. ex. omtalas under den medeltida bergshandlingen (s. 62) koppar- och silverbrytningen, medan järnhandlingen fullständigt förbigås, trots att järn och koppar på ett annat ställe (s. 42) omtalas bland de varor hanseaterna köpte i Sverige — en tänkande lärjunge bör undra var järnet då kom ifrån och vart silvret tog vägen. Det ligger nästan i sakens natur att författaren har aktat sig att behandla den politiska historien lika godtyckligt.

De starka vågrörelserna i svenska folkets välstånd genom århundradena förbigås så gott som fullständigt. Framställningen av Gustaf Vasas inre styrelse (s. 79) tar ej med ett ord sikte på den välmåga folket åtnjöt under hans starka spira; lika litet omtalas betrycket och nedgången under 1600-talets större del eller den starka höjningen under den fredliga delen av Karl XI:s regering, o. s. v. Till det ur denna synpunkt mest betecknande hör, att 1772/73 års hungersnöd, då det dog 75,000 människor fler än som föddes — den svåraste hemsökelse vår med 1750 påbörjade officiella befolkningsstatistik redovisar — ej omtalas med ett ord; förklaringen kan icke vara någon annan än att denna hungersnöd var utan politisk betydelse. Jag skall ej nu diskutera, huruvida diagram — exempelvis över befolkningsutvecklingen — vore ett ändamålsenligt åskådningsmaterial för nutida skolungdom.

Också urvalet av fakta är i stor utsträckning missledande, om man vill orientera hithörande delar av framställningen efter ekonomiska och sociala synpunkter. Betänkligast är därvid kanske den trycksida (s. 154 f.) som ägnas åt Jonas Alströmer. Om frihetsmanufakturerna över huvud ha förtjänat så stort utrymme, vilket förefaller mig tvivelaktigt, så borde det icke ha ägnats åt Alströmer utan åt industrien i Stockholm och Norrköping; ty Alströmers roll var nästan helt och hållet politisk, i manufakturernas utveckling har han icke gjort någon insats av nämnvärd vikt, och detta faktum har varit känt i över femtio år.

I stället saknas fullständigt i boken en sådan man som Rutger Maclean, trots att han genom enskiftets genomförande på sitt stora gods i Skåne var banbrytaren för skiftesväsendet och därmed för uttryckningen av den utan all jämförelse viktigaste näringen, jord-

Litteratur

bruket. När det ofta emot reformkraven på vårt område anföres att de ej skulle ta hänsyn till skolungdomens behov av färg och dramatiskt liv, så är det obegripligt att ett sådant fynd som Mac-lans insats har kunnat förbigås. Ty vår ekonomiska historia känner få mer dramatiska händelser än hans sätt att dela upp de stora ägorna i likstora bondgårdar och nästan med våld flytta bönderna till de nya gårdarna, där det härskade sorg och veklagan, med på-följd av en stor nedgång i egendomens folkmängd — tills bladet efter ett par år vände sig och folkmängden blev större än den nå-gonsin hade varit, sedan det gått upp för bönderna vad reformerna betydde. I jämförelse med sådant var Alströmers insats lika tam som oviktig.

Den i många hänseenden förtjänstfulla samhällslära, vars första avdelning på tjugoåtta sidor (s. 259—86) sammanfattar »Staten och dess verksamhet» hela Sveriges historia igenom, innehåller åtskil-ligt ekonomiskt material; men det följer av denna disposition att de ekonomiska företeelser som haft särskilt samband med stats-verksamheten få ett alldeles opropotionerligt utrymme i förhållande till vad de betydde för ekonomi och samhällsliv som sådana. Av-delningen innehåller dessutom så mycket upprepningar av det före-gående att man kan ifrågasätta om det knappa utrymmet där har fått en lycklig användning.

Framställningen förefaller bli allt mindre tillfredsställande, ju större anspråk den ställer på allmänna ekonomiska insikter och kännedom om nutidens ekonomiska liv. Som bekant har det länge diskuterats, huruvida skolorna borde bereda utrymme för ekono-misk undervisning. För egen del har jag alltid ansett en sådan lösning olämplig, därför att den sannolikt endast skulle skapa klichéer, som kunde missleda lika lätt som motsatsen. Men just där-för är det särskilt önskvärt att använda det historiska behandlings-sättet som ett medel till ökad ekonomisk insikt, vilket ju också ingår i programmet för Odhner—Westmans lärobok. Detta förut-sätter emellertid stor omsorg i formuleringarna, och kravet därpå är icke uppfyllt.

Det är t. ex. direkt missledande, t. o. m. på en av de ömtåligaste punkterna att, som genomgående sker i läroboken, tala om »pengar» när vad som åsyftas är realprestationer som betalas med pengar; på ett av dessa ställen (s. 132) har felet rättats på den inhäftade rättelselappen, men ej i de övriga fallen. Förklaringen till penning-värdets ändringar (s. 280) är också i hög grad missledande. Det heter t. ex.: »Om riksbanken drar in massor av sedlar och stoppar dem i sitt kassavalv, blir det brist på sedlar, och de stiga i värde.» Satsen är redan efter bokstaven felaktig, eftersom riksbanken ej lägger några sedlar i sitt kassavalv; men mycket viktigare är att man får en alldeles felorienterad föreställning om innebörden i det som sker — kreditgivningens och kreditvillkorens växlingar. Det förefaller mig ej alls svårt att på samma utrymme ge en både lätt-fattlig och riktig framställning härav; men om jag misstar mig

däri, så bör det ej motivera en oriktig framställning utan i stället leda till att hela förklaringen får utgå.

I andra fall förbigår framställningen de avgörande momenten. Det är sålunda olyckligt, för att icke säga mer, att (s. 232) samman slå sågverksindustriens och pappersmasseindustriens genombrott, när de voro åtskilda av ett halvt sekel och den yngre industrien i verkligheten ryckte fram samtidigt med att den äldre började stagnera. Förklaringen till de norrbottniska malmfältens sena exploatering, som föranledd av brist på kommunikationer (s. 233), leder också vilse, så till vida som kommunikationerna förmodligen hade tillkommit långt förr, om det då hade funnits egentlig användning för malmen; den verkliga förklaringen är att först den basiska processen gjorde fosforrik malm användbar. Att kalla dessa fält »de rikaste i världen» går ånyo förbi det avgörande momentet; det är ej malmens mängd utan dess höga järnhalt som ger fälten deras särställning. Allra betänkligast synes det mig vara att framställningen undantagslöst (s. 253, 270, 279) sammanslår 1920/23 års och 1930/33 års kriser till »den utomordentligt svåra ekonomiska kris som gick över världen efter världskriget» och exemplifierar den med arbetslösheten på 1930-talet. En sådan teckning döljer fullständigt — av obekant anledning men utan tvivel oavsiktligt — 1920-talets i vår historia ganska enastående ekonomiska uppsving, som i synnerhet för arbetarna resulterade i en förut okänd reallönestegring.

Det vore en lätt sak att öka denna exempelsamling, men vad som redan har sagts får väl anses tillräckligt för att visa i vad mån vår bästa historiska lärobok är i behov av reformation till huvud och lemmar. Den måste efter mitt ringa förstånd skrivas på ett sådant sätt att dess eget program blir genomfört; förmodligen förutsätter detta hos dess författare fortsatt studium av både allmänna och speciellt nutida ekonomiska företeelser.

Som tillägg till denna korta granskning av en historisk lärobok skall jag med några ord fästa uppmärksamheten på det senaste och ett av de få försöken till en framställning av Sveriges historia för utländsk publik, Ragnar Svanströms och Carl-Fredrik Palmstiernas *A Short History of Sweden* (Oxford 1934). Liksom i fråga om Odhner—Westman skall jag i huvudsak inskränka min granskning till det ekonomiskt-historiska innehållet; men i detta senare fall känner jag dock behov av en gensaga mot vad som i boken kommer ganska nära kryperi för engelsmännen, en hållning som snarast kan väntas leda till motsatt resultat mot det avsedda och som alldeles oberoende därav är oförenlig med svensk värdighet. Blott ett par exempel därpå må nämnas. Redan påståendet (s. 229) att den svenska allmänheten »alltid varit mottaglig för anglosachsiskt inflytande» förefaller omöjligt att förena med historiska fakta. Uppgiften om det beroende vari *Then Swäniska Argus* stod till *Spectator* och *Tatler* framkommer (s. 239), fastän det redan för fyrtio år sedan visats

Litteratur

att förebilden i främsta rummet var holländsk. Axel von Fersen förklaras utan reservation (s. 230) ha varit »av skotsk härstamning», fastän han tillhörde en baltisk, d. v. s. tysk adelssläkt — bland de otaliga andra som befolkade 1600-talets svenska riddarhus — spårad tillbaka till Tyskland ända till 1100-talet; t. o. m. den gamla traditionen att släkten under *ännu* äldre tid skulle ha varit skotsk är så vitt jag vet allmänt övergiven. I slutet av boken (s. 430) påstås att »engelska nu är det första språk som läses i svenska skolor», vilket var och en vet är i strid med verkligheten, o. s. v.

Det ekonomiskt-historiska innehållet är på goda grunder långt ifrån huvudsaken i boken, men sådant det är ger det tyvärr en mycket missledande framställning av förhållandena. Jag nöjer mig med ett litet urval av exempel.

Det påstås (s. 201) under behandlingen av frihetstiden, att England importerade sitt tackjärn från Sverige, fastän Sverige överhuvud taget intet tackjärn exporterade före senare hälften av 1800-talet; vad som menas är stångjärn. Att Sverige på samma sida kallas »mönstret på ett gjuteriland» (the model foundry-land) får kanske skrivas på de flödande felöversättningarnas konto; i alla händelser har det ingenting med verkligheten att göra. Längre ned på sidan säges: »År 1723 bestod handelsflottan endast av 228 fartyg, men 1726 beräknades den till omkring 1,844, med ett motsvarande större tonnage, sålunda betydligt överflyglade flertalet av sina utländska medtävlare.» Det sista vore förmodligen sant, om siffrorna över huvud taget hade någon som helst kontakt med de verkliga; den rätta siffran är emellertid 480 i st. f. 1,844, och det är mig obegripligt var den senare kommer ifrån. Jordbruket säges (s. 204) vid samma tid ha sysselsatt 95 % av befolkningen, vilket är en mycket högre siffra än forskarna ha kommit fram till för *någon* tidpunkt. Skiftesväsendet påstås (s. 236), likaledes under 1700-talet, ha medfört »massinströmning» (wholesale immigration) från land till stad; i verkligheten började städernas andel i totalbefolkningen över huvud taget icke att stiga förrän hundra år senare. Man blir onekligen häpen när det (s. 301) anses nödvändigt att utan närmare förklaring upplysa engelska läsare om att »kolindustrien grundlades år 1797», ty det måste inge varje för Sveriges näringsliv främmande läsare, och kanske särskilt en engelsk, intrycket att kolbrytningen i Sverige någonsin har varit av nämnvärd betydelse.

Med en fantastisk förklaring — som jag här förbigår — säges det (s. 397) att födelsetalet under årtiondet 1801/10 var 2,04 men 1821/30 hade stigit till 11,02. De rätta siffrorna äro emellertid resp. 30,83 och 34,63, sålunda ej blott ofantligt mycket högre utan samtidigt också mycket mindre skilda sinsemellan än de meddelade. Vad författarna ha fått tag i är icke födelsetalet utan folkökningen eller födelseöverskottet, som över huvud taget i äldre tid alltid främst växlade genom dödlighetens, icke nativitetens, upp- och nedgång. Den svenska nativiteten i nutiden uppges (s. 412 not) »knappast överstiga Frankrikes», medan den i verkligheten är väsentligt *lägre* än den franska

och den lägsta i världen, och medan det land som kommer Sverige närmast icke är Frankrike utan England. Industrien säges (s. 408) i Sverige för närvarande sysselsätta omkring 50 % av befolkningen, medan den rätta siffran (för 1930, det högsta redovisade året) är 35,7. På samma sida lämnas på några rader en nästan obegripligt felaktig teckning av vår nyare industriella utveckling: »Vägen var beredd för gryningen till den stora industriperiod som började med 1890-talet och som under föga mer än ett årtionde skulle komma att förse landet med talrika industrier — några av dem, sådana som trävaru-, pappers- och maskinindustrierna, av betydlig omfattning... Snart stod Sverige i första ledet av de trävaruexporterande länderna.» I verkligheten gick den skildrade utvecklingen delvis ett halvt och delvis ett fjärdedels århundrade längre tillbaka i tiden, och under den angivna perioden inträdde Sverige så långt ifrån i första ledet av trävaruexporterande länder att vår sågverksindustri då tvärtom började stanna i växten, för att få vid sin sida en massa-industri som framställningen fullständigt ignorerar. Höjdpunkten är dock ej detta utan en sats några sidor tidigare (s. 404), av innehåll att Sveriges »fabriker (factories) upprättades ej i städerna utan i gruvornas omedelbara närhet över hela landet!» Det är en gåta hur författarna ha tänkt sig sambandet mellan den under 1800-talet utvecklade fabriksindustrien och gruvorna, som ju ej hade det minsta därmed att göra, och ytterligare hur detta samband kunde omfatta hela landet, när gruvorna befunno sig inom strängt begränsade områden. Någon dunkel reminiscens av en uppgift att Sveriges industri till stor del ligger på landsbygden är väl här förklaringen till en behandling som svårligen kan ursäktas.

Men det skulle ej tjäna något förnuftigt ändamål att fullfölja denna exemplifiering. Allt vad jag nu har sagt visar brister i ekonomisk-historisk insikt hos författarna av våra historiska läro- och handböcker. Emellertid finns tydligen intresset för att bereda hit-hörande fakta utrymme, och det är mycket välkommet; då vågar man kanske hoppas att den ännu kvarstående bristen snart skall fyllas.

Eli F. Heckscher.

TILL WIKNERMINNET

Det nyligen firade 100-årsminnet av Wikners födelse — 50-årsdagen av hans död infaller den 15 mars i år — kan ge anledning till åtskilliga reflexioner, bl. a. den att dylika fester och minnesskrifter endast ha en mening, om den hyllade varit en verkligt betydande man och

Litteratur

om hans verk lever och stimulerar till fortsatt tankearbete. Det finns personer som delvis tack vare sin officiella ställning lyckats sätta sin prägel på samtiden, men egentligen redan överlevat sig själva — måhända kan en man som Carl David af Wirsén räknas dit. Det finns också de, vars levnad aldrig hann bära någon frukt, men som genom själva sin personlighet leva och verka vidare — man kommer i detta sammanhang att tänka på den alltför tidigt borttryckte Ernst Kjellander. Och det finns till slut sådana, som utan någon yttre myndighet haft en ofantlig auktoritet i samtiden och vilkas tankar efter deras död gå som en dold underström genom hela kulturlivet. Till de senare vill man gärna räkna Pontus Wikner.

Men den vackra minnesskrift¹, som till 100-årsdagen av Wikners födelse utgivits av docenterna Algot Werin och Elof Åkesson, är icke bara en hyllning till en betydande svensk tänkare utan den avlägger också ett vackert vittnesbörd om svensk humanistisk forskning. Samtliga bidrag kunna verkligen betraktas som självständiga undersökningar, vilka bli grundstenar i den uttömmande undersökning av Wikners hela tänkande, varpå vi ännu vänta. Värdefulla upplysningar om Wikners inre utveckling ge också de av prof. Theodor Hjelmqvist utgivna och sakkunnigt kommenterade Wiknerbrev till skalden Ernst Björck.

Det finns ännu mycken obruten mark på den svenska filosofiens fält. Hos den ensamme tänkaren Wikner finns det, som biskop Torsten Bohlin framhåller i sitt bidrag, ännu gruvschakt malm att bryta, och Elof Åkesson anmärker, att medan endast en mycket specialiserad lärdomshistoriker har anledning att syssla med den som blev Sigurd Ribbings efterträdare, kan man ännu i dag hämta stimulans till ett fruktbart tankearbete ur Wikners filosofiska skrifter. I sitt mycket personligt hållna inledande bidrag till minnesskriften påpekar Åkesson en annan omständighet, som gör att man känner sig något generad över att Wikner i Sverige betraktats som en smula hemmagjord. Wikners verk har utmärkt väl trotsat det halvsekel, som förgått, sedan han för alltid nedlade pennan. »Jag kan inte se», säger Åkesson på tal om vår egen generations uppgörelse med den nedärvda transcendentalismens kunskapsteoretiska förutsättningar, »att George Edward Moores berömda 'Refutation of idealism' av år 1903 — den erkända utgångspunkten för modern anglosaxisk kunskapsteori — i sin kritik av satsen, att 'vara är förnimmas', innehåller ett enda tankemoment, som icke finns hos Wikner.» Och man kan göra andra konfrontationer utan att behöva rodna för den okände svenska tänkarens del. Man kan komma från åratals studier i engelsk och amerikansk relationsteori — Åkesson vet här vad han talar om — »för att hos Wikner på många punkter finna en klarhet, som icke förlorar sig i utan förmår upplysa genom det subtila». Det är ett högt betyg, men det finns inte ringaste anledning att tillskriva det den vanliga benägenheten hos författare att överskatta sin hjälte.

¹ Pontus Wikner 1837—1937. Lund, Gleerups förlag, 1937.

och åtminstone ingen svensk 1800-talsfilosof kan bjuda konkurrens. Ett liknande vittnesbörd, om Wikners geniala konception av panteismen, avlägger den danske missionären L. P. Larsen i sitt bidrag »Pontus Wikners Panteisme set med en indisk missionärs øjne». Gång efter annan har Larsen för tänkande hinduer föredragit Wikners redogörelse för panteismen och dennas roll i hans liv, »og man mærkede hvor de lyttede, saadan som Mennesker gør hvor de staar overfor en som forstaar noget af hvad der rører sig hos dem». Larsens bidrag innehåller för övrigt en högre uppskattning av den Wiknerska prosan än vi äro vana vid, detta egendomligt och inifrån vuxna språk, ett spontant uttryck för vad som rör sig hos den som brukar det; Larsen framhåller också det vanskliga, för att icke säga ogörliga i att söka översätta det.

Det är för övrigt centrala problem i Wikners utveckling eller tänkande, som utredas i denna minnesskrift. Professor Gunnar Rudberg analyserar Wikners skuld till Hellas och Rom. Till en början är det Rom och latinet, som betytt mest: Hellas kommer med först senare. Väckelsen kom från Viktor Rydbergs Den siste athenaren — det är Rydbergs syn på Hellas som går igen i Wikners noveller. I John Landquists bidrag »Wikners utveckling fram till Kulturens offerväsen» får man ett starkt intryck av konsekvensen och fastheten i livshållningen, av intensiteten i upplevelsorna hos Wikner, av det stålhårda mitt i all skenbar vekhet. Algot Werin framhåller i sitt bidrag »Pontus Wikner — den kristne Narkissos», att av alla den svenska litteraturens talrika Narkissostyper ingen visat en sådan personlig själsfrändskap med den antika mytens självbespeglade Narkissos. Kommen till insikt om att han var utsatt för samma förvillelse som Narkissos, som förälskade sig i sin egen bild, fann Wikner vägen till Människosonen och räddades från Narkissos öde: att förvillas och förtäras av kärlek till en idé, ett ideal, som var en spegling av det egna jaget.

Biskop Torsten Bohlin upptar med »Urbild—vrångbild—avbild» som nyckelord Wikners kristologi och antropologi till behandling. Wikner var som tänkare icke statisk, utan dynamisk, och det visar sig att han även i av Bohlin behandlade avseenden reviderade sin uppfattning. 1867 hävdar Wikner sålunda bestämt, att kristendomen står och faller med erkännandet, att Kristus är artskild från alla andra människor, men 1872 tar han avstånd från tvånatursläran. Men det är därför icke riktigt att räkna Wikner som anhängare av den religiösa liberalismen. Visserligen är detta begrepp en smula tänjbart, men i det väsentliga har Wikner ingenting gemensamt med denna rörelse. Därav att han icke var ortodox, följer ej att han religiöst sett var liberal i samma mening som Viktor Rydberg och Nils Ignell. Medan det utmärkande för dem var kravet på en reducering av det traditionella läroinnehållet, till förmån för en renad förståndsmässig kristendom, grundad på Jesu lära, leddes Wikner, som Bohlin framhåller, av rent personligt religiösa motiv. Wikners syn på Kristus såsom människoidealet är i verkligheten sakligt sett en

Litteratur

helt annan än Rydbergs syn på idealmänniskan Kristus. Och på samma sätt förhåller det sig med Wikners ställning till andra centrala kristna läropunkter, t. ex. försoningen.

Minnesskriften är ingen lättläst bok. Men den ger som Wikners egen produktion rik anledning till eftertanke och omprövning av vedertagna meningar. Och detta är väl den bästa hyllningen till hans minne, att han på detta sätt får verka vidare, icke till slavisk underkastelse utan till fortsatt självständigt prövande av problemen. I livet hade han ingen stor menighet. Medan han i sin ungdom drömde om att bliva en konung, nöjde han sig längre fram med att vara en »redlig tjänare». Sådana tänkare bilda icke skolor.

Bror Olsson.